

ПРИСТУПНА
ПРЕДАВАЊА
ДОПИСНИХ ЧЛАНОВА

БЕОГРАД • 2019

1841-2019

Српска академија наука и уметности
178 година

ПРИСТУПНА ПРЕДАВАЊА
ДОПИСНИХ ЧЛАНОВА

Књига I

ISSN 2683-4251

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

PRESIDENCY

INAUGURAL LECTURES OF THE CORRESPONDING MEMBERS

Volume 1

The volume is published on account of the SASA
Presidency resolution adopted at its 1st session of 28
February 2019 and the SASA Executive Board resolution
adopted at its 18th session of 19 September 2019

Editor

academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2019

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПРЕДСЕДНИШТВО

**ПРИСТУПНА ПРЕДАВАЊА
ДОПИСНИХ ЧЛАНОВА**

Књига 1

Књига је објављена на основу одлуке Председништва
САНУ са I седнице 28. фебруара 2019. и одлуке
Извршног одбора САНУ са XVIII седнице
19. септембра 2019. године

Уредник

академик
МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД
2019

SASA PRESIDENCY

academician Vladimir S. Kostić,
President of SASA

academician Zoran V. Popović,
Vice President of SASA for Natural Sciences

academician Ljubomir Maksimović,
Vice President of SASA for Social Sciences

academician Marko Anđelković,
Secretary General of SASA

academician Stevan Pilipović,
President of SASA Branch in Novi SAD

academician Ninoslav Stojadinović,
President of SASA Branch in Niš

academician Gradimir Milovanović,
*Secretary of the Department of Mathematics,
Physics and Geo Sciences*

academician Vladimir Stevanović,
*Secretary of the Department of Chemical
and Biological Sciences*

academician Zoran Lj. Petrović,
Secretary of the Department of Technical Sciences

academician Dragan Micić,
Secretary of the Department of Medical Sciences

academician Zlata Bojović,
Secretary of the Department of Language and Literature

academician Kosta Čavoški,
Secretary of the Department of Social Sciences

academician Mihailo Vojvodić,
Secretary of the Department of Historical Sciences

academician Milan Lojanica,
Secretary of the Department of Fine Arts and Music

ПРЕДСЕДНИШТВО САНУ

академик Владимир С. Костић,
п̄редседник САНУ

академик Зоран В. Поповић,
п̄ошп̄редседник САНУ за п̄риродне науке

академик Љубомир Максимовић,
п̄ошп̄редседник САНУ за друшп̄вене науке

академик Марко Анђелковић,
п̄енерални секретар САНУ

академик Стеван Пилиповић,
п̄редседник Опранка САНУ у Новом Саду

академик Нинослав Стојадиновић,
п̄редседник Опранка САНУ у Нишу

академик Градимир Миловановић,
*секретар Одељења за математичку,
физику и тео-науке*

академик Владимир Стевановић,
*секретар Одељења хемијских
и биолошких наука*

академик Зоран Љ. Петровић
секретар Одељења п̄техничких наука

академик Драган Мицић,
секретар Одељења медицинских наука

академик Злата Бојовић,
секретар Одељења језика и књижевности

академик Коста Чавошки,
секретар Одељења друшп̄вених наука

академик Михаило Војводић,
секретар Одељења историјских наука

академик Милан Лојаница,
секретар Одељења ликовне и музичке уметности

Портретне фотографије су из фототеке Библиотеке САНУ.
Илустрације на корицама и празним страницама књиге
представљају детаље са фасаде Палате САНУ.

САДРЖАЈ

Академик Миро Вуксановић <i>Три књије чланова САНУ</i>	15
Одељење за математику, физику и гео-науке	
Дописни члан Жељко Шљиванчанин <i>Компјутерско моделовање наносструктура на површинама кристала</i>	27
Одељење хемијских и биолошких наука	
Дописни члан Тања Ћирковић Величковић <i>Дојринос еројеомике наукама о храни, исхрани и живојној средини: размаирање деградација и модификација хране током обраде и дијетције хране и од утицајем запађења живојне средине</i>	51
Одељење техничких наука	
Дописни члан Влада Вељковић <i>Развој и примена вишефазној реактора са вибрационом мешалицом у производњи биодизела</i>	81
Одељење медицинских наука	
Дописни члан Татјана Симић <i>Поремећај редокс хомеостазе у хроничној бубрежној слабости</i>	109

Одељење језика и књижевности

- Дописни члан Љубинко Раденковић
*Источнословенска бојиња Мокош: ишћања
реконструкције* 131
- Дописни члан Јован Делић
Памћење поезије и ујеловљење традиције 145
- Дописни члан Зоран Пауновић
Данило Киш и Џејмс Џојс: случај Уликс 157

Одељење друштвених наука

- Дописни члан Павле Петровић
*Инфлација: ошуд, како се развија
и како је зауставити?* 173
- Дописни члан Алпар Лошонц
Да ли су идеје још релевантне? 201

Одељење историјских наука

- Дописни члан Вујадин Иванишевић
*Методолошки приступ у истраживању новца
средњовековне Србије* 219
- Дописни члан Драган Војводић
*Оружје с небеса. Иконологија средњовековних
представа инвестиције владара
војним инстанијама* 235
- Дописни члан Мира Радојевић
*Прејензије Централној комисији
Комунистичке партије Хрватске
на Срем (1941–1944)* 259

Одељење ликовне и музичке уметности

- Дописни члан Сава Халугин
Токови вајареве мајме 279
- Дописни члан Јелена Јовановић
*Етномузиколошки и уметнички рад у домену
традиционалној фолклорној вокалној наслеђа* 289

Радне биографије предавача

- Желько Шљиванчанин 323

Тања Ђирковић Величковић	327
Влада Вельковић	333
Татјана Симић	337
Љубинко Раденковић	343
Јован Делић	347
Зоран Пауновић	349
Павле Петровић	353
Алпар Лошонц	357
Вујадин Иванишевић	361
Драган Војводић	365
Мира Радојевић	369
Сава Халугин	371
Јелена Јовановић	375

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

Мира Радојевић

*Прејензије Централној комисији
Комунистичке партије Хрватске
на Срем (1941–1944)*

Предавање одржано на 2. скупу Одељења историјских наука,
27. фебруара 2019. године.

Покушај Централног комитета Комунистичке партије Хрватске (ЦК КПХ) да, користећи се ратним околностима и развојем партизанског покрета, под своју контролу стави Срем и тиме ову област унапред осигура за будућу хрватску јединицу, имао је дугу предисторију, поготово отуд што је представљао део једновековних српско-хрватских спорова о разграничењу на простору Војводине.

Питање припадности Срема, отворено у револуцији 1848–1849. године, обнављано је наредних деценија у различитим историјским ситуацијама и постављано од различитих политичких снага, али увек на истој основи: с једне стране на тежњи Срба да им, с обзиром на етничку надмоћ, буде признато национално право, а са друге на намери Хрвата да се позивају на државноправну традицију Аустроугарске или политичко-прагматичне потребе. Управо из тог разлога, у завршној фази стварања југословенске краљевине, не желећи да чекају исход заседања Велике народне скупштине у Новом Саду, заказане за 25. новембар 1918. године, Срби из Срема су дан раније, 24. новембра, на великом збору одржаном у Руми донели резолуцију којом су већ у првој тачки захтевали „да се оствари јединствена и демократски уређена држава СХС под династијом Карађорђевића“. Од Народног вијећа СХС у Загребу, пак, тражили су „да се што пре оствари јединствена заједничка влада са седиштем у Београду“. Суштински значај имала је друга тачка у којој је истакнуто да се у случају „племенског или политичког цепања“, заступници Народног вијећа у Срему, „као изасланици народа [...] одлучују за непосредно присаједињење Срема Краљевини Србији“. Ако би се то догодило, у трећој су тачки изразили жељу да их на конференцији о миру заступа влада Краљевине Србије. Упркос јасноћи донете резолуције, хрватска

политика је у међуратном раздобљу све време инсистирала на тврдњи да је Срем у састав Краљевине СХС ушао као једна од хрватских жупанија, будући да су одлуком Велике народне скупштине Срба, Буњеваца и осталих Словена обухваћени само Банат, Бачка и Барања.

Као посебна целина Срем је обележен и приликом административне поделе из априла 1922. године, када је од Сремске жупаније и града Земуна формирана Сремска област са седиштем у Вуковару. Неколико година доцније, усред велике кризе у српско-хрватским односима, изазване скупштинским атентатом на посланике Хрватске сељачке странке (ХСС), њен нови шеф Влатко Мачек је у аудијенцији код краља Александра, првих дана јануара 1929. повукао границе Велике Хрватске од Котора до Земуна, нагласивши да се већ у овом граду „наилази на менталитет различит од београдског“. Не прихватајући предлоге о децентрализацији и федерализацији Краљевине, Александар Карађорђевић се тада определио за личну владавину и поделу земље на девет бановина. Таквим административним разграничењем, извршеним октобра 1929. године, већи део Срема је са Барањом, Бачком, Банатом, највећим делом Шумадије и доњим Поморављем ушао у састав Дунавске бановине. Шест сремских срезова – Жупања, Винковци, Вуковар, Шид, Илок и Сремска Митровица, припало је Дринској бановини са седиштем у Сарајеву. Земун је припојен Управи града Београда, а Петроварадин, који је до тада имао своју посебну општину, прикључен је општини Нови Сад како би у њој био повећан проценат словенског становништва. Чланом 83. „септембарског“ Устава (1931) извршене су додатне корекције, којима су срезови Вуковар, Винковци и Жупања предати Савској бановини са седиштем у Загребу, а митровачки, илочки и шидски срез ушли у састав Дунавске бановине.

Према попису становништва, обављеном исте године на основу вероисповести, у источном Срему живео је 145.881 становник; римокатолика је било 52.166, а евангелиста 23.106. Изражена у процентима, верска структура становништва показивала је да је било 65,1% православних, 23,3% римокатолика и 10,3% евангелиста. На простору западног Срема, чији су срезови Вуковар, Винковци и Жупања укључени у Савску бановину, живело је 29.189 православних становника (22,43%), 90.807 римокатоличких (69,77%) и 5.373

евангелистичких (4,13%). Необјављени подаци Министарског савета били су донекле другачији, а по неким показатељима и прецизнији. Из њих се види да је у градовима и средовима Срема (Ириг, Рума, Стара Пазова, Сремски Карловци, Петроварадин, Илок, Шид, Земун, Сремска Митровица, Вуковар, Винковци и Жупања) живело 453.204 становника, међу којима 214.546 православних и 115.296 римокатолика, чији је матерњи језик био српско-хрватски, 21.460 који су говорили мађарски и 68.369 који су говорили немачки језик.

Иако неповољна по хрватске територијалне претензије, таква национална структура није спречавала ХСС, политички најснажнију код Хрвата, као ни истакнуте хрватске интелектуалце, да у пројектима државног преуређења истичу низ привредних, саобраћајних, културолошких и државно-историјских аргумената у прилог захтева да Срем буде што више везан за хрватску националну јединицу. На свој начин, у те је дискусије била укључена и Комунистичка партија Југославије (КПЈ), која је средином 30-их година, подстакнута захтевима из Москве и страхом од нарастајућег фашизма, напустила идеју беспоговорног разбијања југословенске државе и апсолутног коришћења права народа на самоопредељење до отцепљења. Ушавши у тзв. народнофронтовску фазу своје историје, током које се залагала за окупљање свих демократских и антифашистичких снага, започела је и своју организациону реформу, те је у децембру 1934. године, на својој Четвртој земаљској конференцији у Љубљани, донела одлуку о формирању националних партија словеначких и хрватских комуниста. Мада је реализација ове одлуке спроведена тек средином 1937. године, изузетну важност за будућност и пројекат тзв. партизанске федерације имала је чињеница да је КПЈ већ тада прецизно одредила границе надлежности националних централних комитета. Док је словеначка партија требало да обухвати простор Дравске бановине (Словеније), хрватској комунистичкој партији додељене су „све организације у Хрватској и Славонији, укључујући Вуковар и Винковце, затим све организације у Далмацији, укључивши Дубровник, и напоскон Бањалука, Ливно, Дивно, десна обала Херцеговине, искључујући Мостар, тј. западне области Босне и Херцеговине, насељене хрватским становништвом, које граничи са Далмацијом“. С обзиром на то да је КПЈ показала намеру да своју организациону структуру примењује

и прилагођава свом виђењу југословенске федерације, очигледно је да је територија надлежности Централног комитета КПХ представљала простор будуће хрватске федералне јединице. Истовремено, уочљива је сличност овог става са територијалним захтевима ХСС и других хрватских партија, које су такође сматрале да Хрватској треба да припадну већи делови Босне и Херцеговине, првенствено Босанска крајина, као и делови Војводине са Сремом, у зависности од тога да ли би Војводина и Босна и Херцеговина приликом државног преуређења имале статус истоветан другим федералним јединицама. Намећући оваква решења националног питања, хрватски комунисти нису страховали од могуће оптужбе за истицање „великохрватске политике“, чиме је њихова позиција унутар КПЈ била неупоредиво повољнија од положаја комуниста из Србије, готово паралисаних страхом да им може бити пребачено пристајање уз „великосрпску хегемонију“. Растерећени од сличних сумњичења, хрватски комунисти су сматрани предводницима револуционарне борбе против „великобеоградског централизма“, „хегемонизма“ и „угњетавања од стране великосрпске буржоазије“. Штавише, према сведочењу Гојка Николиша, могли су да слободно дискутују о било ком аспекту националног питања у Југославији, задржавајући за себе искључиво право да се баве интересима своје нације. У том смислу прихватили су и споразуме у којима сами нису учествовали, под условом да њима нису угрожаване границе хрватског националног домена.

Најпре су се сагласили са територијалним решењем Споразума Цветковић–Мачек, којим је у августу 1939. године створена Бановина Хрватска, настала спајањем Савске и Приморске бановине и више срезова из других бановина: Дервенте и Градачца из Врбаске, Травника, Фојнице и Брчког из Дринске, Дубровника из Зетске, Шида и Илока из Дунавске. Јер, иако разграничење није било коначно, Хрватској је припало 13 босанскохерцеговачких и пет сремских срезова. Две године касније, КП Хрватске се суштински сложила и са територијалним опсегом Независне Државе Хрватске (НДХ), протестујући превасходно због уступања Далмације фашистичкој Италији. Истоветно су реаговали и представници Хрвата у емигрантској влади у Лондону. Осудивши усташки режим због предаје Далмације, нису се изјашњавали о укључивању Босне и Херцеговине и других области у НДХ. Ово

се односило и на Срем, чији су сви срезови до јесени 1941. године припали НДХ. За разлику од емиграната, који су углавном могли да делују пропагандно-политички, хрватски комунисти су покушали да стављањем Срема под своју надлежност једно привремено стање учине трајним. Показало се, међутим, да су етничка структура становништва, чврсте везе Срема са остатком Војводине и карактер устанка били довољно јаки чиниоци да онемогуће такву намеру.

Усташка власт била је релативно јака, али је ограничавана присутношћу немачког живља и немачких посада, заинтересованих за контролу овог простора због важности саобраћајница, нарочито пруге Београд–Загреб, значаја Саве и Дунава, привредног богатства, близине Београда, устаничких крајева у Србији и источној Босни. Усташе су планирале да од Срема направе житницу НДХ, насељавајући на њој око 200 хиљада Хрвата из сиромашних и пасивних крајева. Реализација плана отпочела је већ у мају и јуну 1941. године, када су протерани српски колонисти из западног Срема, а њихова земља подељена између Хрвата и Немаца у сразмери 20:1 у корист хрватског становништва. Осим тога, Хрвати су насељавани и у другим деловима Срема, попут фрушкогорских, привлачних због изузетног квалитета обрадивог земљишта. Резултати те, тзв. Павелићеве колонизације били су махом трајни, будући да КПЈ након рата није ништа предузимала против ових насељеника, без обзира на њихову повезаност са усташком влашћу и начин на који су стекли имања. Неостварена је, пак, остала замисао усташа, активирани почетком 1943, да – по угледу на аустријско искуство из 1915. године – из источног и југоисточног Срема иселе целокупно мушко српско становништво, а другим облицима терора „очисте“ простор од православних староседелаца. Не желећи да усташе превише ојачају у пределима у којима су и сами имали интересе, Немци су били против таквог решења српског питања. Осим тога, имајући у виду ширину устаничких борби и антифашистичког опредељења српског живља у Срему, страховали су од опште побуне и губитка надзора. Снажна национална осећања, израженија него оданост православној вери, као и бунтовнички став према окупацији и усташкој страховлади, утицали су и на потпуни крах покушаја присилног покатоличавања, које је у Срему било мање успешно него у неким другим областима НДХ.

Велики револт изазвало је и директно суочавање са последицама гушења устанка у Србији. Већ упознати са усташким покољима у Хрватској и Босни, Сремци су били нежељени сведоци страдања Срба у Мачви, будући да су припадници 342. немачке дивизије довели у Јарак неколико хиљада људи, преживелих после мучног пута од Шапца преко Митровице до овог сремског села. Све су ове појаве допринеле да Срем постане средиште отпора у Војводини и, противно свим очекивањима, стални извор попуњавања партизанских јединица. Због економске снаге сремских сељака и чврстих патријархалних традиција на селу, са једне стране, а малог броја комуниста са друге, претпостављало се да ће Срем бити својеврсни „српски Дон“, центар „контрареволуције“ и ослонац монархистичких и грађанских снага. Развој догађаја, међутим, био је сасвим супротан. Четнички покрет никада није заживео у Срему, а српски сељаци су, и поред бојазни од послератних комунистичких реформи по угледу на колективизацију у Совјетском Савезу, задржали русофилска осећања и масовно подржали партизански устанак. Ова је чињеница посебну важност добијала у ситуацији која је у Војводини наступила после катастрофалних губитака КПЈ у Банату и Бачкој.

Према постојећим историјским изворима, КПЈ је уочи рата имала у Војводини око 1.200 чланова, при чему највише у Банату, око 600, потом у Бачкој – око 400, а у Срему свега 200. Већина чланова Покрајинског комитета КПЈ за Војводину је такође потицала из Баната. По отпочињању рата у Југославији, њихов опстанак најпре је био угрожен репресивношћу немачког режима у Банату, а мађарског у Бачкој, укључујући апсолутно профашистичко опредељење немачког и мађарског становништва, које је војни слом Југославије и њену окупациону поделу доживело као национално ослобођење, а у мађарском случају и исправљање „неправде“ нанете Тријанонским уговором. На погоршање ионако неповољних околности за рад КПЈ додатно је утицала погрешна процена покрајинског руководства да ће немачки напад на Совјетски Савез довести до брзог немачког пораза, због чега су новоформирани партизански одреди неспремно улазили у отворене сукобе са немачким и мађарским јединицама, доживљавајући ненадокнадиве губитке и масовна хапшења.

Далеко малобројнији, комунисти у Срему нису предузимали тако ризичне акције, одржавајући притом сталну везу са Покрајинским комитетом КПЈ за Србију у Београду и његовим секретаром Благојем Нешковићем. Уз то, непрекинуте су биле и везе са источном Босном, због чега су преко Срема успостављане и друге партијске комуникације, особито проток партијских радника и бораца за партизанске одреде. Значајан подстрек јачању КПЈ у Срему дало је и добро организовано бекство комуниста из затвора у Сремској Митровици, изведено у ноћи 21/22. августа 1941. године. Будући да је међу њима било искусних револуционара, један њихов део остао је у Срему, док су други преузели партијска задужења широм Југославије. Озлојеђене овом акцијом, усташе су сматрале да би било боље да је побегло 32.000 криминалаца него 32-оје комуниста, осетивши да је устанак на овом простору добио много шире размере. У Срему су од тада деловала два центра – Окружни комитет у Старој Пазови и штаб Фрушкогорског партизанског одреда. Ту су се налазили Аћим Груловић, политички секретар Окружног и члан Покрајинског комитета, затим Јусуф Тулић, организациони секретар Окружног комитета, Јован Веселинов, Станко Пауновић, Јован Трајковић и Слободан Бајић Паја. Већ у септембру 1941. године образована су два партизанска одреда – Фрушкогорски и Подунавски, а наредних месеци Посавски и самостална Босутска чета. Свима њима упориште је давала Фрушка Гора, која је и у зимским условима могла да партизансима понуди уточиште, што није био случај са банатском и бачком равницом. Напокон, добро познавајући терен на коме су деловали и менталитет локалног сељаштва, комунисти у Срему нису починили трагичне грешке, карактеристичне за друге делове Југославије, а изазване уверењем да заустављање Немаца испред Москве у децембру 1941. године најављује крај рата и омогућава прелазак на другу етапу револуције – класну борбу. У Срему отуда није било тзв. левих скретања и драстичних класних обрачуна, чије су последице посебно трагичне биле у Црној Гори и Херцеговини, одбијајући становништво од партизанског покрета. Штавише, саветовање Окружног комитета, одржано у децембру 1941. године у Пећинцима, створило је основу за даљи рад и ширење антиокупаторских акција. Поређење том приликом донетих

закључака са деловањем „крњег“ Покрајинског комитета КПЈ за Војводину показује далеко реалније понашање Округног комитета. Насупрот њему, Покрајински комитет је још увек био оптерећен низом догматских упутстава, презумираних из совјетског искуства, неразумевањем објективно другачијих услова и узалудним ризиковањем кадрова. Значај ових разлика постао је у пуној мери видљив тек када је у историјској перспективи сагледавана „битка за Срем“, вођена између комуниста у Војводини и Хрватској.

Пратећи развој устанка у Срему, Врховни штаб Народно-ослободилачких партизанских одреда Југославије (ВШ НОПОЈ) донео је почетком јануара 1942. године прву одлуку којом је ова област требало да буде везана за Хрватску. Јосип Броз Тито је у наредби упућеној Главном штабу НОП Хрватске за формирање оперативних зона, утврђивање принципа и давање упутстава за развијање Народно-ослободилачке борбе (НОБ) у свим крајевима Хрватске између осталог наложио: „На простору Славоније, укључујући ту и Срем све до Београда, формирати једно оперативно руководство са 4 партизанска одреда. Упришта за ове одреде биле би планине: Мославачка Гора, источни огранци Било Горе, Пожешке планине, Фрушка Гора. Ако на овом подручју нема партизанских одреда онда потребна језгра пребацити из оперативне зоне под 1 [Кордун, Банија и Лика – прим. М. Р.]. Не треба се плашити да ће се Лика испразнити. Треба имати на уму да је чвор ситуације на дијелу Хрватске сјеверно од Саве. Осим тога само на том дијелу окупатор се може осјетно погодити. Дакле, Трећа хрватска оперативна зона обухвата и област Срема. У овом погледу ступити у везу са партизанским одредима који се већ налазе у Фрушкој Гори. Њима је већ саопштено да се имају у војничком и политичком погледу прикључити вама.“

Наведена одлука имала је далекосежне последице, предоређујући будући статус Срема у федеративној Југославији, с обзиром на то да је КПЈ најпре своју организациону структуру, а потом систем војних органа (команди и штабова различитог нивоа) и органа нове власти (народноослободилачких одбора) испробавала и наметала као модел по коме је требало извршити федерализацију земље и унутрашње разграничење. Управо из тог разлога, готово трогодишњи сукоб

између партијског центра у Срему и партијског руководства Хрватске, прецизније његовог Повереништва (Повјеренства) за Славонију, око питања војних и политичких надлежности, скривао је борбу око територија, без обзира на декларативна изјашњавања о залагању за равноправност, братство и јединство народа Југославије. У том оквиру, КП Хрватске није могла да прикрије поистовећивање свог односа према територијалним питањима са већ утврђеним простором НДХ нити тенденцију да Срем стави под оперативно војно руководство Славоније. Насупрот инсистирању Окружног комитета КПЈ за Срем да се у потпуности обнови разбијени и расути Покрајински комитет КПЈ за Војводину, чиме би била потврђена недељивост покрајине, Организациони секретаријат ЦК КПЈ је у априлу 1942. године донео „привремену, прелазну и краткотрајну организациону меру“ да се формирају два „поверенства“: једно за Банат, а друго за Срем и Бачку.

Срем је у међувремену проживљавао све веће устаничке борбе и бројчано нарастање партизанских одреда, али и тешке репресалије и само током 1942. године две казнене експедиције. Нападом на жандармеријску станицу у Мартинцима („Мартиначка буна“), изведеним фебруара 1942, започео је период интензивних партизанских акција, омогућених приливом нових бораца, тако да се већ средином те године у три сремска одреда и Босутској чети борило око хиљаду партизана, док су локалне десетине, ударне и диверзантске групе окупљале више од три хиљаде чланова. Окупационе снаге су одговориле масовним стрељањем мештана Гргуреваца 6. јуна, а затим двома полицијско-војним офанзивама на Срем, које су извеле удружене немачко-мађарске и усташке снаге с намером да опкољавањем Фрушке Горе униште партизанске јединице и истовремено казне локално становништво као њихов главни ослонац.

Полицијска акција под командом Виктора Томића, специјалног Павелићевог опуномоћеника, трајала је од 9. августа до средине септембра, оставивши као крвав траг око шест хиљада убијених Срба, међу којима је био и чувени шидски сликар Сава Шумановић. Упоредо с овом акцијом, по наредби генерала Паула Бадера, команданта Србије, образована је „Борбена група Боровски“, у чијем се саставу

налазило шест немачких и 11 усташких батаљона, усташке и немачке ваздухопловне снаге, као и делови мађарске Дунавске флоте, којима је поверено „чишћење“ Срема од партизанских одреда. Операција је почела 26, а прекинута 31. августа, будући да су партизанске снаге, упркос губицима, успеле да избегну уништење, пробивши се ка босутским шумама и Семберији.

Истог месеца, међутим, по жељи ЦК КПЈ и наредби Врховног штаба учвршћена је веза између Штаба партизанских одреда Срема и Штаба Треће оперативне зоне Хрватске за Славонију и Срем, као органа Главног штаба НОП Хрватске. Осим тога, од три сремска одреда – Фрушкогорског, Подунавског и Посавског – створен је Сремски одред као Трећи одред Треће оперативне зоне Хрватске, борећи се у његовом оквиру већ од наредног месеца. Иво Лола Рибар је истовремено отворио питање обнављања Покрајинског комитета КПЈ за Војводину, на челу са Светозаром Марковићем Тозом, али као још једну „привремену меру“ чијом реализацијом не би биле прекинуте везе Срема са Повјеренством ЦК КПХ за Славонију. Штавише, пресекао је дотадашњу праксу по којој је партијско руководство Војводине одржавало координацију са Покрајинским комитетом КПЈ за Србију и Благојем Нешковићем. Окружни комитет КПЈ за Срем обавезан је да се повеже са Повјеренством КПХ за Славонију, док је Покрајинско поверенство за Банат требало да одржава везе са центром у Београду.

Насупрот овим настојањима политичког и војног руководства партизанског покрета, Покрајински комитет КПЈ за Војводину продужио је да се залаже за целовитост покрајине, чему је требало да допринесе идеја о формирању Покрајинског народноослободилачког одбора и именовање Бранка Бајића за његовог председника. Иако је за дуже време остала без конкретних последица, ова је сведочила о упорности војвођанских и сремских комуниста да на нивоу покрајине успоставе систем револуционарних власти у свим сегментима: војним и политичким. Под паролом „Сви смо ми једна партија“ у Срему је све више растао број комуниста, те је КПЈ крајем 1942. године на овом простору имала око 100 чланова више него почетком рата – готово три стотине. Осим тога, у октобру исте године у босутске шуме су стигла два

батаљона Шесте источnobосанске бригаде, попунивши свој борацки састав одушевљеном сремском омладином. Удруживши снаге, источnobосанске и сремске партизанске јединице прешле су Саву и почетком новембра започеле борбе против четника, извојевавши на самом крају месеца одлучујућу победу код Мелешеваца, којом је, по речима Родољуба Чолаковића, мајевичким четницима била „сломлјена кичма“.

Надолазећа зима, међутим, поставила је пред сремске партизане кључну дилему преживљавања у отежалим условима, присиљавајући их да бирају између два могућа решења. Према првом, јединице је под борбом требало упутити у Славонију, тим пре што су се и формално налазиле у надлежности Треће оперативне зоне Хрватске за Славонију и Срем, а тиме под командом Главног штаба НОП Хрватске. Залажући се за такав исход, без обзира што би сремски партизани морали да прођу кроз територију испуњену снажним усташким постајама, Повјеренство Централног комитета КП Хрватске за Славонију упутило је у децембру 1942. године у Срем свог овлашћеног представника Јосипа Хрнчевића, са налогом да над овом облашћу, укључујући и Земун, успостави пуну политичку контролу. Према другом решењу, сремске јединице су излаз могле да потраже преласком преко Саве у источну Босну, где би наставиле садејство са ондашњим партизанским јединицама, остајући у блиским везама са својом изворишном базом, а са друге стране долазећи у близину Врховног штаба и главнине партизанских оперативних снага.

Схватајући да је КП Хрватске дотадашњом праксом и инсистирањем за одлазак у Славонију покушавала да Срем већ тада укључи у састав Хрватске, Окружни комитет КПЈ за Срем одржао је у децембру 1942. године историјски судбоносно саветовање у Новим Карловцима (Сасама), у етничком погледу једном од ретких потпуно српских села и упоришту бројних илегалних партијских радника. Руководство Срема се и том приликом супротставило озваничавању граница НДХ и одбацило ширење надлежности Повјеренства ЦК КП Хрватске за Славонију на територију Срема. Пред опасношћу да се у наредном периоду постави питање хрватских претензија на Барању и северозападну Бачку, изјаснило се за коначну обнову Покрајинског комитета КПЈ за Војводину, „осакаћеног“ погибијом Жарка Зрењанина и

Бранка Бајића, а хапшењем Светозара Марковића. Истичући целовитост покрајине и потребу чвршћег партијског повезивања Срема са Бачком и Банатом, Окружни комитет је у истом духу, уз знање Благоја Нешковића, а без консултовања Штаба Треће оперативне зоне Хрватске, донео самосталну одлуку о преласку партизанских јединица у источну Босну. По последицама које је имала на развој оружаних борби и будућност Срема ова је одлука готово прерасла у легенду, а одлазак сремских партизана опеван у једној од најчувенијих партизанских песама.

Убрзо потом, Благоје Нешковић је у писму од 5. јануара 1943. године, упућеном Окружном комитету за Срем, пожуривао обнављање Покрајинског комитета за Војводину, до чега је дошло неколико дана касније. Чланови обновљеног комитета постали су Јован Веселинов (секретар), Аћим Груловић и Ђура Јовановић, уз препоруку да им се придруже преживели чланови партијских руководстава из Баната и Бачке. Тиме је и са партијског становишта потврђена недељивост северне српске покрајине, због чега је Јован Веселинов, обраћајући се 31. јануара 1943. године у име Окружног комитета за Срем посебним писмом Повјеренству Централног комитета КП Хрватске за Славонију, истакао: „Наша Партија стоји на становишту да Војводина, у коју улазе Срем, Банат, Бачка и Барања, чини једну целину с обзиром на многонационалну структуру. Сви проблеми који интересују све народе Војводине могу се решити заједничком сарадњом свих народа и давањем Војводини аутономије.“

Будући да је овакав приступ будућој аутономији Војводине одговарао како историјским традицијама тако погледима Партије на национално питање и проблем федерализације, Централни комитет КП Хрватске је у марту 1943. године упознат са ставом Централног комитета КПЈ да Срем не треба да буде у његовој надлежности и саставу. Уместо укинутог Повјеренства ЦК КП Хрватске за Славонију образован је Обласни комитет КП Хрватске за Славонију. Ослањајући се на ове организационе промене у партијском раду, обновљени Покрајински комитет КПЈ за Војводину је у мају исте године поставио питање ширења компетенција на земунски срез, који је у то време „припадао“ Покрајинском комитету КПЈ за Србију, позивајући се на чињеницу да је његово

природно залеђе чинио Срем. Захтев је обновљен у писму од 27. јуна 1943. године, упућеном Централном комитету КПЈ, у коме је истакнуто: „И овом приликом вас молимо да чим пре решите питање земунског среза. Уколико се борба више развија, утолико нам више чини сметње овакво стање у земунском срезу. Наше позадинске и војне власти морају најуже сарађивати са овим срезом и он им се мора у свему потчињавати, а не као што је то случај сада када другови из овога среза морају претходно да се споразумевају са ПК-ом Србије и да се у свему потчињавају њему. Колико је ово стање ненормално, види се и по најновијим открићима о разорном раду четника у том срезу, а наше позадинске војне власти нису могле на време све то да сузбију.“ Покренуто је и питање о разграничењу између Хрватске и Војводине, те је Централни комитет КПЈ обавештен да Централни комитет КП Хрватске, као и Земаљско антифашистичко веће народног ослобођења Хрватске (ЗАВНОХ), у свим својим публикацијама „погрешно“ говоре о Срему као о хрватској „покрајини“.

С обзиром на то да се Покрајински комитет КПЈ за Србију сложио са „уступањем“ земунског среза, разумевајући да је реч о обједињавању територије Војводине, Централни комитет КПЈ је 3. јула 1943. године донео одлуку о територијално-политичком и војном разграничењу надлежности између партијских руководстава у Србији, Војводини и Хрватској. Покрајинском комитету КПЈ за Војводину том је приликом потврђена надлежност над већим делом територије Срема, тачније источно од линије Вуковар–Винковци–Жупања, укључујући земунски срез. Тиме су делимично озваничене и одредбе Споразума Цветковић–Мачек, од којих хрватска политика није хтела да одступи. Проблем, међутим, није био решен, будући да се Централни комитет КП Хрватске нерадо повиновао наредби о предаји источног и поготово делова западног Срема, због чега је званично потврђени, обновљени Покрајински комитет КПЈ за Војводину морао да поновно инсистира да се овај унутарпартијски територијални спор дефинитивно оконча.

Одлуком Централног комитета КПЈ из јула 1943. године политички секретар војвођанског комитета био је Јован Веселинов, организациони секретар Иса Јовановић, а чланови

Никола Груловић, Аћим Груловић, Геза Тиквицки, Пал Шоти, Никола Петровић и Влајко Ђурановић, који је истовремено био секретар истог месеца обновљеног Покрајинског комитета СКОЈ-а. Потпуна обнова партијске организације подударила се притом са образовањем Главног штаба НОВ и ПО Војводине и успостављањем војне структуре. Јер, сремски партизани су у првим месецима 1943. године у источној Босни образовали 1. и 2. војвођанску бригаду, које су потом ушле у састав 16. војвођанске дивизије. Напокон, у октобру 1943. године створен је и Иницијативни Покрајински Народноослободилачки одбор, чији су чланови били Никола Груловић, Јован Поповић, Славко Кузмановић и Лука Мркшић. Под надлежношћу овог Одбора, само је на територији Срема деловало више од стотину месних одбора, осам среских (земунски, старопазовачки, сремскокарловачки, румски, сремскомитровачки, ирички, илочки и шидски) и Окружни НОО за Срем. Осим тога, уз изузетно обимну издавачку и пропагандну делатност, постојао је добро организован војно-позадински систем, који је укључивао Команду сремског подручја, десет команди места, око три стотине партизанских стража, три болнице, неколико десетина магазина, осам великих подземних склоништа, различите радионице и мобилизационе центре. Број чланова КПЈ порастао је до краја 1943. године на 750, а чланова СКОЈ-а на преко 2.300 и барем још толико под његовим утицајем. Све ово давало је легитимитет покрајинском војвођанском руководству, водећи ка заокруживању његове надлежности и прејудуцирајући будући положај Војводине и целовитост њене територије са Сремом као неодвојивим делом. Хрватско руководство, међутим, није се мирило с начином на који је ово питање решавано.

Незадовољан тиме што је у партијским документима и пропаганди Централног комитета КП Хрватске, упркос одлуци о разграничењу, Срем и даље навођен као хрватска област, Покрајински комитет КПЈ за Војводину је 19. новембра упутио веома оштро писмо Окружном комитету КП Хрватске за Осиејек, захтевајући предају непредатих срезова западног Срема: „ПК КПЈ за западни Срем известио нас је да му до данас нисте предали срезове које сте по одлуци ЦК КПЈ морали предати. Ми сматрамо да се ту ради о саботирању

одлуке ЦК, јер у решењу ЦК од јула ове године, а и у једном телеграму који смо касније добили од ЦК, јасно је речено да ви треба да нам предате срезове о којима је реч. По том питању за сада нема дискусије. Ту одлуку Централног комитета Комунистичке партије Југославије не може нико изменити [...] Једино ЦК КПЈ може мењати своје одлуке. Тражимо од вас да нам одмах јасно одговорите да ли ћете спровести одлуку ЦК КПЈ или нећете, тј. да ли ћете нам предати срезове.“

На оштрину захтева вероватно су утицале и последице још једне, тронедељне казнене експедиције, назване „Операција Камерхофер“, изведене у јесен те године, у чијој су реализацији учествовале немачке и домобранске јединице, а која је погодила села око Земуна, Руме, Сремске Митровице, Старе Пазове и Шида. Почетком октобра у Срем је приспела и 1. козачка дивизија, састављена од козака из Украјине, са Кубана и Терека, белогардејских добровољаца и заробљених црвеноармејаца. Размештена на простору од Старе Пазове до Товарника, починила је тешке злочине над цивилним српским становништвом и заробљеним партизанима. Уз то, у партизанским јединицама чак су и у овом периоду рата, без обзира на велике промене на светским ратиштима, апсолутно доминирали Срби, док је хрватско становништво остајало изван антифашистичких акција. За Срем је отуда и из тог разлога тражено његово природно етничко окружење. Упркос свему, проблем није могао да буде у потпуности решен на задовољавајући и тражени начин.

Покрајински комитет КПЈ за Војводину преузео је у јесен 1943. године делове западног Срема: шидски и жупански срез, као и поједина села митровачког и илочкиг. Према одлуци Централног комитета КПЈ требало је да му буду уступљени и винковачки и вуковарски срез, како би партизански покрет био и у њима подстакнут, али до тога није дошло. Упоран у својим национално-територијалним претензијама, Обласни комитет КПХ за Славонију предао је покрајинском војвођанском комитету само поједина села из ова два среза, опирајући се свим захтевима. Суочен с овим отпором, Покрајински комитет КПЈ за Војводину морао је да обавести Централни комитет КПЈ да је престао да се око ових територија „погађа“ са Обласним комитетом КПХ за Славонију,

предлажући да се врховни партијски орган поново обрати Централном комитету КП Хрватске или да буде задржано постојеће стање. И поред нове интервенције Централног комитета КПЈ, Обласни комитет КПХ за Славонију је до 13. марта 1944. године препустио надлежност над само 27 села западног Срема, задржавајући Винковце и преостала села са образложењем да су већински насељена Хрватима. Покрајински комитет КПЈ за Војводину обавештен је да је тако учињено по одлуци Централног комитета КП Хрватске. Овим наметнутим компромисом окончана је вишегодишња „битка за Срем“, уз очигледну неспремност Централног комитета КПЈ да одлучније истрајава на доследном спровођењу својих одлука, попуштајући пред упорношћу хрватских комуниста. У таквим условима, Окружни комитет КПЈ за Срем и Покрајински комитет КПЈ за Војводину учинили су највише што су могли, ослањајући се на традицију аутономије Војводине, идеју целовитости њене територије, етничку превласт српског становништва у Срему, његову националну свест и исказани антифашизам.